

OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞUŞU SORUNUNA BİR YAKLAŞIM

Ufuk ÖZCAN*

Burada Sencer Divitçioğlu'nun "Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu" adlı son kitabı üzerine bir kaç değerlendirmede bulunmaya çalışacağız. Bu kitabı seçmemizin nedenlerinden biri, kitabın Osmanlı tarihinin son derece önemli ve tartışmalı sorunlarından birine yeni bir açıklama getirme girişimi içinde oluşudur. Yerli ve yabancı pek çok sosyal bilimciyi uğraştırmış olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sorunu üzerine yürütölen tartışmalar uzunca bir süredir kapanmış görünüyordu. şimdi Divitçioğlu'nun çalışmasıyla "kuruluş" yeniden bir sorun haline getirilmiş bulunmaktadır.

Yazarı 1960'lardan bu yana Asya Üretim Tarzı modeli çerçevesinde Osmanlı tarihine yönelik çalışmalarıyla tanıyoruz ("Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler" ve "Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu"). Öncelikle Batı bilim çevrelerince gündeme getirilmiş bir modeli Osmanlı tarihine uygulayan Divitçioğlu'nun kitapları kendi alanının klasikleri arasına girmiş olmasına rağmen, tartışma dışı da kalmamıştır.

Ne var ki yazarın sonraki (1980 sonrası) çalışmalarında farklı bir yöntem izlediği, Asya Üretim Tarzı modelinden uzaklaşarak yeni antropolojik yapısalcı kuramları Osmanlı-Türk toplum tarihine uyarladığı dikkat çekmektedir. Böylece kullandığı terminoloji kadar ulaştığı sonuçlar da farklılaşmıştır. Ayrıca 1980'lerden itibaren yazarın ilgisi öncelikle eski göçebe-savaşçı Türklerin siyasal ve toplumsal örgütlenme yapılarının ve işlevlerinin çözümlenmesi üzerinde odaklanmıştır. Yeni dönemde çalışmalarını benimsediği yeni tarih anlayışı doğrultusunda yürütmektedir¹.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Faköltesi Sosyoloji Bölümü.

1 Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler*, İstanbul, 1987; *Nasıl Bir Tarih?*, (*Kök Türkler, Karahanlılar*), İstanbul, 1992, s. 11-36.

Son kitabında (Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu) Divitçioğlu Osmanlı toplum yapısını Kök Türk, Karahanlı ve Selçuklu toplum yapılarından miras alınıp aktarılan özelliklerin sürekliliği ile açıklama çabası içindedir. Yazar eski Türk toplum/devlet örgütlenmesini Selçuklu ve Osmanlı toplum/devlet örgütlenmesi ile mekanik bir tarzda birleştirdiği için, kurumsal süreklilik gösteren unsurları öne çıkararak çözümlenmiştir. Ancak İslam uygarlık dairesi içinde bulunan ve Anadolu'da oldukça değişik etkenlere maruz kalan Türklerin örgütlenme biçiminin farklılaşma gösteren, yeni boyutlar kazanan yönlerini büyük ölçüde ihmal etmiş görünmektedir. Yaklaşımının yanısıra izlediği yöntem ve referans kaynaklarının farklılığı itibariyle de Türkiye'de geçerli olan tarihçilik anlayışına oldukça uzak düştüğü belirtilmelidir. Bu açıdan bir yenilik getirmektedir.

Divitçioğlu'nun, varsayımlarını doğrulamak için seçilmiş tarihsel olgular kadar antropolojik çözümlenmelere de başvurduğu, ancak bu ikincisinin çalışmasının merkezini, ana eksenini oluşturduğu göze çarpmaktadır. Yine yazarın yeni çalışmalarında, toplumsal olayların temelinde üretim tarzı ve ilişkilerinin bulunduğu yolundaki geçmişteki tezini terk ettiği dikkat çekmektedir. Bu kez üretim tarzı merkezli açıklama modelinin yerini, örgütsel işlevler ve etnik yapı merkezli bir model almış görünmektedir. Yapısal antropolojiye özgü formalist ve teknik bir terminoloji geliştiren yazarın yöntemsel tercihlerinin değiştiğine ilişkin belirtiler kitap boyunca yeterince sergilenmektedir.

Kısacası yazar antropolojiyle desteklenmemiş tarih bilgisini geçerli bilgi olarak kabul etmeme eğilimindedir. Çalışmasının kuramsal çerçevesi antropolojik bir model üzerine kuruludur ve bu çerçevenin doğrulanması ölçüsünde yerli kaynaklar, örneğin Osmanlı anonim tarihleri yorumlanmıştır. Başka deyişle yazar Osmanlı tarihçilerinin verilerini bazı antropolojik aksiyonları doğrulamak için kullanmıştır. Üstelik bu yöntemin, Türk tarihçiler arasında yaygın olarak benimsenen yöntemler karşısında daha sağlam ve geçerli olduğu kanısındadır. Bu, en azından yazarın Osmanlı tarihinin Beylik dönemine ilişkin açıklamaları kadar tartışma açacak nitelikte bir iddia gibi görünmektedir.

Divitçioğlu'nun çalışması, soyut antropolojik kavramlarla dinamik bir oluş ve gelişme halindeki bir toplumu tanımlama ve çözümlenme girişimi olarak görülebilir. Antropolojik yapısal çözümlenme özellikle kan bağı, akrabalık ilişkileri ve siyasal erkin işlevleri gibi tarih dışı kavramlarla iş görmekte ve ilkel veya tarihöncesi toplumların incelenmesinde kullanılmaktadır. Bu tür çözümlenmelerin Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin açıklanmasına ne ölçüde izin vereceği tartışmalı bir noktadır.

Kitapta elbette geçerli gerekçelerle Osmanlı Beyliği'nin Türk kökenleri üzerine vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte eski Türk yaşantısına ait kurum ve alışkanlıkların Anadolu'ya özgü koşullar ve İslam uygarlığı dairesi içinde maruz

kaldığı kırılmaların gözardı edildiği görülmektedir. Anadolu'ya yerleşen göçebe Türklerin geçmişten getirdikleri toplumsal özelliklerin birtakım değişmelere maruz kalmaksızın ne ölçüde sürdürüldüğü tartışmalı bir konudur. Osmanlı Beyliği öncesinde Türklerin Anadolu'da toplum birliğinden yoksun olmadıkları, ancak bazı koşullar altında bu birliğin parçalandığı bilinmektedir. Oysa bu parçalanmayı, ön-Osmanlı tarihinde Türklerin ilkel kabileler benzeri, dağınık göçebe yaşam tarzını sürdürdüklerinin kanıtı olarak gösteren yazara göre "göçler, istilalar, kangütme, evlenmeler, ittifaklar gibi etkenler Türkmen boyları arasında kesilenmenin (bölünme, parçalanma) sürgit artmasına neden oluyordu. Böylece, göçer-ev toplulukları kesilenmiş uruklara bölünüyordu. Bu tür bir topluma Evans-Pritchard'dan beri 'kesili toplum' denilmektedir".² Yazar ön-Osmanlı tarihinde Türkleri, antropolojik araştırmaya konu olan devletsiz, tarih dışı ve ilkel göçebe-savaşçı kabileler örneğinde görmektedir.

Divitçioğlu'nun, benimsediği yaklaşıma bağlı olarak Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu öncesinde Anadolu'daki toplumlararası ilişkilere ilgi göstermediği, bunun yerine etnik yapıyı öne çıkardığı anlaşılmaktadır. Yazarın temel varsayımı eski Türkmen boylarının "kesili (parçalı) uruk yapısının" ön-Osmanlı toplumunda da varlığını sürdürdüğüdür. Bu bağlantıyı doğrulamak için, "devlet, başkan, boy, mitoloji, ulca, tarikatlar vs. gibi antropolojik kavramların kullanılması" ve bu kavramların tarih kavramlarıyla kaynaştırılması gereğine dikkat çekmektedir. Antropolojik-tarih yöntemine bağlı kaldığını belirten Divitçioğlu görüşlerini doğrulamak için sıkça antropolojik kaynakları referans göstermiştir. Örneğin Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu antropolog tarihçi Dumézil'in üçlü işlev varsayımı ile (kutsallık/egemenlik, savaşçılık, iktisat) açıklamaktadır³. Bu varsayımına bağlı olarak Divitçioğlu'nun yaklaşımı Orta Asya göçebe toplum yapısı ile Osmanlı toplum yapısı arasındaki paralelliklerin çözümlenmesi üzerine kuruludur. Ancak bu durumda Türklerin Orta Asya'da ve Anadolu'da oynadıkları tarihsel rolün farklılığı gözden kaçmaktadır.

Kan bağı, etnisiteyi dışlayarak aşiretler üstü bir örgütlenmeyi geliştiren, en geniş siyasal birliğin koşullarını yaratarak bir dünya devleti haline gelen Osmanlı Devleti'nin, kuruluş öncesi evresinden itibaren Kök Türklerden miras alınmış yapılara dayandığı görüşü, her şeyden önce Osmanlıların yeni dönemde üstlendikleri yeni tarihsel rolü açıklamaya ne ölçüde elverişlidir? Bizans ve Moğol baskısı altında Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da siyasal birlik ve çözümün sağlanmasında kalıcı bir başarı gösteremediği bir ortamda kurulan Osmanlı Devleti'nin bu tarihsel ilişkilerin ötesinde ne ölçüde açıklanabileceği tartışmaya değer bir konudur.

2 Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul, 1996, s. 24.

3 *u.g.e.*, s. 33.

Ön-Osmanlı tarihinde görülen toplumsal bölünmüşlüğe vurguda bulunan Divitçioğlu, eski Türklerin toplum örgütlenmesine özgü yapılar ile kuruluş öncesi Osmanlı toplum yapısı arasında birebir ilişkiler kurarak bu yapıları özdeşleştirmektedir. Divitçioğlu ön-Osmanlı tarihine ilişkin verileri, toplumun tıpkı Orta Asya göçebeleri gibi parçalı, bölünük bir yapı gösterdiğinin kanıtı olarak değerlendirmektedir. Elbette bu noktada yazarın da belirttiği gibi, bu ölçüde iç bölünmeye maruz kalmış bir yapıya sahip olan ön-Osmanlı toplumunun, kısa sürede daha üst bir toplum örgütlenmesine nasıl geçtiği, sadece bölgesel bir güç olmakla kalmayıp Anadolu'da geniş ölçekte bir toplumsal birliği nasıl gerçekleştirebildiği sorulabilir.

Tarihçi Toynbee Osmanlı İmparatorluğu'nu Yakın Doğu'nun üç büyük eski uygarlığı olan Pers, Roma ve Arap uygarlıklarıyla karşılaştırarak bu alanda üst düzeyde siyasal birlik kurma başarısını yalnızca Osmanlıların gösterdiğini iddia etmektedir⁴. Gerçekten Osmanlıların belli bir aşiret kökenine bağlı bulunmadıkları ve kan bağı yükümlülüğünden bağımsız bir örgütlenmeyi gerçekleştirdikleri konusunda önde gelen Osmanlı tarihçileri (Köprülü, İnalçık, Wittek) de anlaşılmaktadır. Aksi durumda beyliğin bir imparatorluğa dönüşmesi mümkün olmayacaktı.

Osmanlı Beyliği'ni oluşturacak olan unsurların bu ölçüde bölünük yapısına rağmen, Anadolu'da üst düzeyde bir siyasal birliğin nasıl gerçekleştirilebildiği temel sorunu da, bu sorunun farkında olan Divitçioğlu tarafından tartışma dışı bırakılmamıştır. Yazar sorunu, parçalı toplumu birleştirici yeteneklere sahip bir Büyük Adam'ın ortaya çıkışı ile çözmeyi denemektedir: *"Asıl teorik sorun, Big-Man paradigmasının hangi yoldan kesilenmiş (parçalı) toplum modeline aşılandığıdır. Zira, devletsiz, hatta başkansız bir sistem olan kesili toplumun, nasıl olup da Big-Man'i benimseyerek, toplumunu başkanlı ve de devletli bir hale getirdiği sorulabilir. Başka bir deyişle, Ertuğrul döneminin kesili siyasal yapısı, nasıl olup da, Big-Man Osman'ın beyliğini önleyememiştir; yani toplum hangi koşullar altında "beyli" bir siyasal yapıya dönüşmüştür?"*. Yazar gene bu dönüşümü, antropolojik bir kavram olan Büyük Adam tipolojisine, Büyük Adam'ın yerine getirdiği işleve dayanarak açıklar: *"Asya göçebe-çoban-savaşçı toplumlarında Osman Bey ve Timur gibi önderler, ancak arpalık dağıttıkları taşeronları sayesinde siyasal erki (ya da devleti) ele geçirebilmişlerdir"*⁵. Büyük Adam'ı yaratan gerçek tarihsel koşullar gözardı edildiği için, kanımızca bu açıklamanın da tatmin ediciliği kuşkuludur. Divitçioğlu Osmanlıların bölünük toplum yapısından bir Beylik birliğine geçişini Büyük Adam'ın zuhuruna

4 Arnold Toynbee, "The Ottoman Empire's Place in World History", *The Ottoman State and Its Place in World History*, Leiden, 1974, s. 16.

5 Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, s. 70-1.

bağlayarak, örneğin Moğol hükümdarı Timur ile Osman Bey'in toplumu birleştiricilik işlevleri arasında paralellik kurmaktadır. Bu yargı ayrıca tartışılabilir, ama yapısal şemayı doğrulamak üzere kurulan bu biçimsel benzerlik ilişkisi niteliksel farklılıkları yok saymaktadır.

Anadolu göçebe-savaşçı Türklere her şeyden önce yeni bir mekan ve ilişki ortamı sunmuştur. Anadolu Türklerinin kimliği ve kurumları, şüphesiz eski bazı unsurları korunmakla birlikte, Anadolu'da çatışmakta olan güçler arasındaki dengeler içinde yeniden biçimlenmiştir. Çatışmalı dengeler içinde kurulan Osmanlı Devleti mevcut koşulları aşan yeni bir siyasal çözümün ürünüdür. Bu nedenle Osmanlı Beyliği'ni göçebe Türklerin bilinçsizce muhafaza ettikleri eski yapı ve gelenekler çerçevesinde kurdukları bir devlet olarak değil, İslam dünyasında ve Anadolu'da hüküm süren koşullar altında gelişip biçimlenen bir devlet olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Oysa Divitçioğlu temel tarihsel olguları gözardı ederek antropolojik olguları yeğlemiş görünmektedir. Bu yaklaşım, toplumlararası ilişkilerin ihmal edilmesine ve toplumun iç yapı ve özelliklerinin öne çıkarılmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede Divitçioğlu Osmanlı Beyliği'nin kuruluş aşamasında yağma ve çapulun özel bir rol oynadığını, savaş ganimetinden elde edilen servetin savaşçılar arasında bölüşümü ile askeri örgütlenmenin süreklilik kazandığını savunmakta ve Osmanlıları adeta bir Moğol yağmacı güruhu olarak tasvir etmektedir.

Divitçioğlu Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu açıklamak üzere çevresel etkenleri, İznik şehrinin önemini ve diğer beyliklerin durumunu da gözönünde bulundurmıştır. Örneğin Osmanlı Beyliği'nin diğer Beylikler arasında sivrilerek birleştirici siyaset rolünü yerine getirmesinde temel etken olarak, gerek Bizans'ın gerekse Selçukluların önemli bir siyasal merkezi olan İznik şehrini Osmanlıların ele geçirme idealini göstermektedir. Bu konuda yazdıklarını kayda değer buluyoruz: "*Kanımca, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş öyküsünde hep tekrarlanan, artan nüfus, savaşçı Türkmenler, alınan ulcalar, iman savaşçısı gaziler, iman tazeliyen dervişler, örgütlenmesini bilen ahiler, Selçuklu devlet aygıtının elementleri, çöken Bizans, iktisadi darsınma (depresyon) yaşıyan Bizans köylüleri ve benim ileri sürdüğüm Türkmen tireler ve Rum köylüler içinde/arasında doldurulacak siyasal erk boşluğu gibi etkenler ceteris paribus koşullarını hazırlamaktan öteye gidemezler. Bu etkenlerin tümü öteki beyliklerde de vardır, hatta bazan fazlasıyla. Bence, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda (il tutma, ile ad verme, il açma), Big Man Osman Bey'i başarılı kılan etken, onun İznik ideolojisini bir léitmotif olarak ustalıkla kullanmış olmasıdır"*"⁶. Bu tez, Osmanlıların İznik'i ele geçirmekle yetinmeyip Balkanlar'a doğru yayılma siyaseti izlemeleri nedeniyle

6 a.g.e., s. 73.

yeterli dayanaktan yoksun görülebilir. İznik elbette anlamlı bir simgedir fakat yeterli bir kuruluş etkeni midir?

Görüleceği gibi Divitçioğlu Osmanlı Devleti'nin kuruluş etkenleri arasında hazırlayıcı iç etkenlere büyük ağırlık vermiş, ancak genel düzeyde siyasal rekabet ve çatışmalara merkezi bir önem atfetmemiş ve kuruluşun dünya tarihi içinde açıklanmasını gözardı etmiştir. Oysa bilindiği gibi Osmanlı Devleti İslam dünyasını doğrudan doğruya ilgilendiren bir tehdit ve kriz ortamında kurulmuştur. Anadolu'da İslamiyetin temsilciliğini üstlenen yeni bir devletin kuruluşunu zorunlu kılan, en azından kuruluşu zemin hazırlayan belirli dünya-tarihsel etkenler bulunmaktaydı. Kuzey Afrika'yı dolaşarak Avrupa'yı İspanya üzerinden zorlamaya çalışan Arapların karşılaştıkları güçlükler ve siyaset tikanıklığı; İran'da Moğol istilası ve yıkımı sonucu Arap-Abbasi hilafetinin sona ermesi ile Yakın Doğu'da ciddi bir güç boşluğunun ortaya çıkması; Moğol saldırıları sonucunda Selçuklu örgütlenmesinin çözülüşü gibi belirleyici olaylar Anadolu'da Bizans'a karşı yeni bir siyasal merkezin doğuşunda etkili olmuştur. (Bu açıdan da Osmanlıların İznik'i fethetmek ideali ile sınırlı bir bakış açısına sahip oldukları düşünülemez.) Bizans'a ve genel olarak Batı'ya karşı İslam dünyasının savunulması rolünü üstlenmeye en uygun konumda bulunan, Osmanlı Uç Beyliği olmuştur. Osmanlı Devleti Yakın Doğu'da, Anadolu'da ciddi bir otorite boşluğunun, dolayısıyla çözümsüzlüğün ortaya çıktığı bu koşullarda, Selçuklu çözümlünü de aşarak, Doğu'nun Batı dünyasına karşı direncini üstlenmiş, bu direnci temsil etmeye girişmiştir. Bu tarihsel olguları gözönünde bulundurmayan Divitçioğlu'nun, daha kuruluş döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin toplumlararası ilişkiler içinde üstlendiği rolün açıklamasına ulaştığını söylemek güçtür.

Divitçioğlu Osmanlı Beyliği ile eski Türk devlet yapısı arasındaki ortak nitelikleri sergilemekle yetinmeyerek, kitabının sonunda Osmanlı-Türk devlet yapısı ile Batı feodal devlet yapısı arasındaki farklılıklar üzerine de teorik bir model geliştirmiştir. Yazar eski göçebe-savaşçı Türk toplum yapısının, başlıca iki sınıf (*akbudun*: yönetici-asker ve *karabudun*: yönetilen reaya) üzerine kurulu olduğunu, siyasal sistemin "çoğulluğa" izin vermeyen "bütüncül bir devlet" özelliği gösterdiğini, kuruluş dönemi Osmanlı Devleti'nin de sözkonusu ikili yapıyı ve ona bağlı "bütüncül devlet" özelliğini aynen devraldığını ileri sürmektedir. Kitabın sonuna eklediği bölümde, Osmanlı Devleti'nin "*yukarıdan aşağıya inen bir tek-başlılık*" üzerine kurulu "*bütüncül*" bir karakter taşıdığını, buna karşılık Batı Avrupa tipi feodal devletlerin "*aşağıdan yukarıya çıkan bir çok-başlılık*" üzerine kurulu "*çoğulcu*" bir yapıya dayandığını yazmaktadır. Bu ifadelerden Osmanlı-Türk devlet ve toplum yapısının "merkeziyetçi-mutlakçı" ve "otoriter", Batı feodal devlet ve toplum yapısının ise "adem-i merkeziyetçi-relativist" ve "demokratik" niteliğiyle birbirinden ayırt edilebileceği yargısını

çıkarmak mümkündür. Buradan hareketle Divitçioğlu'nun bu çalışmasının, bize çok yabancı olmayan Doğu despotizmi, patrimonyal devlet, Asya tipi toplum gibi karşılaştırmalı olarak idealize edilmiş kavramlarla Doğu toplumlarının yapı ve işleyişini açıklamaya çalışan modellerin incelikli bir örneği, kendi içinde tutarlı bir devamı olarak görüldüğünü belirtebiliriz.

Bir süredir alt-milliyetçiliklerden kaynaklanan sorunların yaşandığı günümüzde etnik ve antropolojik araştırmaların revaç bulması şaşırtıcı değildir. Her ne kadar değişik kaygıların ürünü olsa da, Osmanlı Devleti'nin kuruluş evresini yeni baştan açıklama çabası içinde olan Divitçioğlu'nun çalışması, Osmanlı Devleti'nin "yapısal kökleri" sorununu gündeme getirerek yeni-yapısalcı antropoloji literatürüne en azından konusu itibarıyla orijinal bir katkıda bulunmaktadır. Ancak Osmanlı-Türk tarihçiliğine katkısı belirsiz kalmaktadır.

ABSTRACT

One of the recent works of Sencer Divitçioğlu who known as an economist and researcher on Ottoman Empire and Turkish governments title with Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu. Divitçioğlu who interperets the Ottoman history from the standpoint of Asiatic Mode of Production (ATÜT) in 1960s, has a different method and approach in the recent years. He seems like has an historical method related with anthropology. Divitçioğlu's recent works have disputatious arguments. On the other hand his analyses and approach have some limitations.